

Oskara Kalpaka Liepājas 15. vidusskola

**Oskara Kalpaka Liepājas 15.vidusskolas 10.-12.klašu skolēnu un viņu
vecāku izpratnes par brīvības jēdzienu un brīvības izpausmju
atšķirības**

Zinātniski pētnieciskais darbs psiholoģijā

Darba autore:
Endija Šmite
11. klase

Darba vadītāja:
PhD.St. Mg.paed. **Maija Ročāne**
Angļu valodas skolotāja

2017. gads
Liepāja

Anotācija

Zinātniski pētnieciskā darba tēma: Oskara Kalpaka Liepājas 15.vidusskolas 10.-12.klašu skolēnu un viņu vecāku izpratnes par brīvības jēdzienu un brīvības izpausmju atšķirības.

Zinātniski pētnieciskajam darbam ir izvēta **hipotēze:** Oskara Kalpaka Liepājas 15. vidusskolas 10.-12. klašu skolēniem un viņu vecākiem atšķiras gan brīvības jēdziena izpratne, gan arī individuālās brīvības izpausmes.

Darba mērķis: Izpētīt un noskaidrot Oskara Kalpaka Liepājas 15.vidusskolas 10.-12.klašu skolēnu un viņu vecāku izpratnes par brīvības jēdzienu un brīvības izpausmju atšķirības.

Darba mērķa sasniegšanai tika izvirzītie **uzdevumi** bija:

1. noteikt brīvības un brīvas gribas un atbildības jēdzienu būtību;
2. izpētīt Oskara Kalpaka 10.-12. klašu skolēnu un viņu vecāku izpratni par brīvības jēdzienu;
3. noskaidrot skolēnu un vecāku pašvērtējumu individuālās brīvības īstenošanai;
4. īstenot fokusgrupu diskusiju;
5. apkopot secinājumus un izstrādāt ieteikumus.

Pētījumā pielietotās zinātniski **pētnieciskās darba metodes:** vispārteorētiskās (zinātniskās literatūras un dokumentācijas analīze), empīriskās: kvalitatīvās un kvantitatīvās pētniecības metodes.

Teorētiskajā daļā tiek analizēti brīvības un brīvas gribas jēdzieni, kā arī skaidrotas brīvības izpausmes formas.

Praktiskajā daļā ir veikta Oskara Kalpaka Liepājas 15.vidusskolas 10.-12.klašu skolēnu un viņu vecāku anketēšana, izpētot izpratnes par brīvības jēdzienu atšķirības, kā arī īstenota fokusgrupu diskusija.

Galvenie pētījuma rezultāti: Skolēnu un vecāku pašvērtējums brīvības realizācijas iespējām ir atšķirīgs, kaut arī atšķirības ir nelielas. Tās ietekmē gan dzīves pieredze, gan skolēnu atkarība no vecāku atbalsta, kā arī citi faktori. Pētījuma autore saskatīja ievērojamas viedokļa atšķirības vecāku un skolēnu atbildēs tieši fokusgrupu diskusijas ietvaros. Pētījuma aktualitāti akcentē brīvības faktora nozīmīgums uz zināšanām balstītas sabiedrības attīstīšanas procesā.

Zinātniski pētnieciskā darba teorētiskais pētījums balstīts uz autoru: Bookchin, M.; Mill, J.,S; O'Connor, T., Rutter, M., Rutter, M.; Skinner, B.,F.; Steiner, R.; Veide, M atziņām.

Darba struktūra: sastāv no ievada, 4 nodaļām un 4 apakšnodaļām. Pētījumā izvirzīti 8 secinājumi, 2 priekšlikumi. Veikta 23 literatūras un informācijas avotu analīze. Darbā ir 5 tabulas. Darba apjoms: 24 lappuses.

Atslēgas vārdi: atbildība, brīvība, brīvības izpausmes, brīva griba, skolēni, vecāki.

Abstract

The scientific research topic: The differences of Oskars Kalpaks Liepaja Secondary School No.15 students grade 10 to 12 and their parents` understanding of the concept of freedom.

The scientific research has the following **research hypothesis** Oskars Kalpaks Liepaja Secondary School No.15 students grade 10 to 12 and their parents have different understanding of the concept of freedom.

The goal of the research: To explore and find out differences of Oskars Kalpaks Liepaja Secondary School No.15 grade 10 to 12 students` and their parents` understanding of the concept of freedom.

To reach the goal there were following **objectives of the research:**

1. to research theoretical resources;
2. to carry out empirical part of the research using qualitative and quantitative research methods;
3. to find out differences in students` and parents` understanding of the concept of freedom;
4. to carry out focus group discussion;
5. to draw relevant conclusions.

The **scientific research methods** used in the research were: general theoretical (scientific literature and documentation analysis), empirical: qualitative and quantitative research methods.

In the Theoretical part the concept of freedom and different freedom expressions have been analyzed as well as the phenomenon of responsibility and the links of responsibility and freedom have been described.

In the Empirical part the survey and the focus group discussion have been carried out in order to explore understanding of the concept and freedom and parents` and students` freedom expression differences.

The main result of the study: Students' and parents' self-assessment highlights the differences between their understanding of freedom and expression of freedom. However, the differences were slight. The differences are affected by both life experience and the students' dependence on the support of parents, as well as other factors.

The research structure: consists of introduction, 4 chapters, 4 subchapters, 4 appendixes, 2 recommendations, 8 conclusions, 5 tables, 23 scientific literature and different sources

The research is based on Bookchin, M.; Mill, J.,S.; O`Connor, T.; Rutter, M., Rutter, M.; Skinner, B.,F.; Steiner, R.; Veide, M. theoretical findings.

Saturs

Ievads	5
1. Brīvības jēdziens	7
1.1.Brīva griba	8
1.2.Atbildība	9
2. Brīvības izpausmes	10
3. Brīvība – viens no demokrātijas pamatprincipiem	12
4. Brīvības izpausmju praktisko aspektu analīze	13
4.1.Skolēnu un vecāku brīvības izpausmju interpretācijas	13
4.2. Fokusgrupu diskusija.....	18
Secinājumi un priekšlikumi.....	20
Izmantotās literatūras un informācijas avotu saraksts	22
Pielikumi.....	24

Ievads

Nevalstiskā organizācija „Freedom House” 2016.gada pētījumā „Brīvība pasaulē 2016” („Freedom in the world 2016”) ir analizējusi indivīdu brīvību 195 pasaules valstīs, uzsverot, ka individuālā brīvība jau 10 gadus pēc kārtas pasaulē mazinās, kā arī „brīvība ir nozīmīgāka tieši indivīdam nevis valdībai” (Freedom House, 2016, 1). Pētījums izvērtē indivīda brīvības iespējas valstīs, iedalot tās „brīvībā, daļējā brīvībā un nebrīvē” un ir ļoti nozīmīgs fakts, ka Latvija ir valsts, kurā indivīdam ir iespējams būt brīvam (Freedom House, 2016, 9). Taču vai mēs apzināties un pilnībā izmantojam savas brīvības iespējas, piemēram, iespēju brīvi paust savu viedokli, domu, pārliecības un ticības brīvību, pulcēšanās un biedrošanās brīvību, u.c. brīvības izpausmes formas. 21.gadsimtā nozīmīgās uz zināšanām balstītas sabiedrības attīstīšanās, kā galvenais faktors tiek minēts tieši brīvības faktors, kas izpaužas: „viedokļa brīvībā, gan mutiski pausta, gan uzrakstīta vārda brīvībā, preses brīvībā, informācijas pieejamības brīvībā, kā arī informācijas izplatīšanas brīvībā. Pētījums akcentē arī informācijas transformācijas procesu zināšanās, kas norisinās diskusijas, analīzes, zinātnisku aktivitāšu, utt. rezultātā” (UNESCO, 2005, 27-38).

Izvērtējot tēmas aktualitāti mūsdienās, **pētījuma mērķis** ir: izpētīt un noskaidrot Oskara Kalpaka Liepājas 15.vidusskolas 10.-12.klašu skolēnu un viņu vecāku izpratnes par brīvības jēdzienu un individuālās brīvības izpausmju atšķirības.

Darba uzdevumi:

1. noteikt brīvības un brīvas gribas un atbildības jēdzienu būtību;
2. izpētīt Oskara Kalpaka 10.-12. klašu skolēnu un viņu vecāku izpratni par brīvības jēdzienu;
3. noskaidrot skolēnu un vecāku pašvērtējumu individuālās brīvības īstenošanai;
4. īstenot fokusgrupu diskusiju;
5. apkopot secinājumus un izstrādāt ieteikumus.

Hipotēze ir: Oskara Kalpaka Liepājas 15. vidusskolas 10.-12. klašu skolēniem un viņu vecākiem atšķiras gan brīvības jēdziena izpratne, gan arī individuālās brīvības izpausmes.

Pētījuma objekts: Oskara Kalpaka Liepājas 15. vidusskolas skolēnu un viņu vecāku brīvības izpausmes un brīvības izpratnes atšķirības.

Pētījuma priekšmets: Oskara Kalpaka Liepājas 15.vidusskolas skolēni un viņu vecāki. Pētījums tika veikts laikā no 2015.gada novembra līdz 2017.gada janvārim.

Pētījuma bāze: Oskara Kalpaka Liepājas 15.vidusskola

Pētījumā iegūtie dati un atziņas var tikt pielietoti gan psiholoģijas, sociālo zinību, klases audzināšanas u.c. mācību priekšmetu stundās. Ar pētījuma rezultātiem ir tikuši iepazīstināti Oskara Kalpaka Liepājas 15.vidusskolas Atbalsta biedrības un sabiedrības par atklātību “Delna” pārstāvji.

Pētījuma empīriskajā daļā ir apstiprinājusies teorētisko izziņas avotu analīzē gūtā atziņa, ka cilvēka brīvība ir iespējama tikai un vienīgi respektējot citu cilvēku brīvību, kā arī fakts, ka atbildība ir brīvības izpausmes regulējoša forma. Tādējādi, uzsverot, ka atbildība, kā arī iekšējās brīvības faktors ir būtiski priekšnoteikumi brīvas gribas izpausmei.

Brīvības nozīmīgums ir uzsvērts daudzveidīgos dokumentos, piemēram, Eiropas Cilvēktiesību konvencijā ir akcentētas cilvēka tiesības uz dažādām brīvībām (domu, pārliecības un ticības brīvību; brīvību izteikties, uzskatu brīvību un brīvību saņemt, un izplatīt informāciju un idejas, kā arī pulcēšanās un biedrošanās brīvību). Savukārt Apvienoto Nāciju Izglītības, zinātnes un kultūras organizācijas (UNESCO) statūtos ir īpaši akcentēta ideju brīvas plūsmas nodrošināšanas (informācijas sabiedrības) nepieciešamība.

Arī Apvienoto Nāciju Organizācijas izstrādātajā Vispārējā cilvēktiesību deklarācijā ir uzsvērti ikviena indivīda pienākumi pret sabiedrību, kurā ir „iespējama viņa personības brīva un pilnīga attīstība” (Vispārējā cilvēktiesību deklarācijā). Pētījuma teorētiskajā daļā, ir uzsvērtas ārējās un iekšējās brīvības atšķirības. Viens no nozīmīgākajiem ārējās brīvības veicinošiem faktoriem ir finansiālie resursi. Savukārt personības attīstībai vitāli nepieciešamā iekšēja brīvība, veido cilvēka izpratni par morāli un ētiku. Un tieši tādējādi cilvēks var īstenot brīvību, nosakot savu dzīves virzienu, brīvi pieņemot lēmumus un respektējot cilvēku brīvību, t.i. visas sabiedrības intereses. Pētījums uzsver arī brīvības nozīmīgumu demokrātiskas sabiedrības veidošanās procesā, jo brīvības realizācijas iespējas ir būtiskas gan indivīdam, gan visai sabiedrībai kopumā.

1. Brīvības jēdziens

Vārds “brīvība” pirmo reizi ir pieminēts Senajā Divupē 600 gadus pirms mūsu ēras, ko atklāj ieraksts māla plāksnē. Vēsturnieki uzskata, ka tādējādi ir tikusi akcentēta cīņa pret tirāniju. Ja pagātnē brīvības jēdziens visbiežāk ir ticis asociēts ar cīņu pret netaisnību un par taisnību, mūsdienās tā izpratne balstās uz taisnīguma un godīgas rīcības pamatprincipiem, kā arī individuālo brīvību (Bookchin, 1982,168).

Izdevniecības “*Oxford University press*” izstrādātajā “Latviešu vārdnīcā” termins brīvība tiek definēts, kā “stāvoklis, kad nepastāv nacionāli politiska atkarība; stāvoklis, kad nav nacionāli politisku, ekonomisku utt. spaidu un ierobežojumu”. Kā arī “iespējas un tiesības rīkoties brīvi (pēc savas gribas); neatkarība” (Oxford University press “Latviešu vārdnīca”). Savukārt termina filozofiskais skaidrojums ir: “brīvība ir iespēja realizēt savus centienus un mērķus, pamatojoties uz izzinātām dabas un sabiedrības attīstības likumsakarībām” (Oxford University press “Latviešu vārdnīca”).

Psihologs Beress Frederiks Skiners (Burrhus Frederic Skinner) (1971) ir atzinis, ka brīvības īstenošanā nozīmīga ir tieši cilvēka paškontrolē, nevi kontrolē “no ārpuses” (Skinner, 1976, 37-40).

Psihologs Mārtiņš Veide uzskata, ka „brīvības jēdziens nav tikai politiskās vai juridiskās leksikas daļa. Brīvības nozīme neaprobežojas arī tikai ar ekonomiskiem aspektiem, uz kuriem līdz šim pasaulē ir likts galvenais uzsvars. Neiztrūkstoši šeit ir kulturālie aspekti, kas balstās uz tādām sabiedriskajām zinātnēm, kā filozofija, psiholoģija un pedagoģija” (Veide, 1998, 7).

Akcentējot brīvības fenomenu „mūsdienu modernajā domāšanā, kas orientējas uz miera kultūras apjēgšanu” ir jāuzsver „komunikācijas (saskarsmes), tolerances un dialoga idejas”. „Bez saskarsmes nav iespējama cilvēka brīvība”, jo „bez tolerances un dialogiskās attieksmes brīvība priekšplānā izvirza savus tumšos, neapzinātos dziļumus un savu graužošu dabu (Veide, 1998, 7-8). Cilvēka brīvības psiholoģisko izpausmju izpēte ir sarežģīta. Taču tā vienmēr ir bijusi „cilvēces sapnis”. Piemēram, apgaismības laikmetā brīvība pati par sevi tika uzskatīta par labo, bet viss, kas brīvību ierobežo - par ļauno. Brīvība arī var kļūt sociāla problēma, jo var tikt „pārprasta, kā visatļautība vai vienkārši kā tiesības darīt to, kas ir izdevīgi” (Veide, 1998,1-14).

Raksturojot brīvību, var izšķirt ārējo un iekšējo brīvību. Arējā brīvība ietver brīvību no ārējiem faktoriem. Tā, piemēram, dažādos vēstures posmos aktuāla ir bijusi: vārda brīvība; iespēja brīvi pārvietoties; informācijas pieejamības brīvība; izvēle, kurai politiskajai partijai piederēt vai nepiederēt. Mūsdienās aktualitāti ir guvusi arī patērētāju sabiedrība un tādējādi nozīmīga kļūst patērētāju brīvība. Tieši finansiālie resursi veicina cilvēka ārējo brīvību, sniedzot plašākas iespējas ceļot, iepirkties, nodarboties ar daudzveidīgām brīvā laika pavadīšanas aktivitātēm.

Taču būtiskas ir tieši „dvēseles vajadzības”, neievērojot tās „ārējā brīvība var ātri radīt garlaicību, apnikumu un tukšuma izjūtu”. Cilvēka iekšējās brīvības izpausmes ir svarīgas, jo „tieši personība ietekmē iekšējo brīvību”. Savukārt garīgā brīvība var tikt definēta, kā „autonomija, relatīva neatkarība no apstākļiem, patstāvība spriedumos un rīcības izvēlē, vienreizība un nesamaināmība ar citiem”. Un sasniedzot garīgo brīvību cilvēks „spēj sevi uzlūkot no malas, izvērtējot gan savu rīcību, gan savas iekšējās pasaules norises”. Tā ir arī „neatkarība gan no neapjēgtiem ārējiem viedokļiem un stereotipiem, gan no iekšējiem stereotipiem un psiholoģiskajām barjerām”. Tādējādi “brīvība ir subordinācija likumam, ko personība pati sev uzlikusi” (Veide, 1998, 16-24).

Savukārt Filozofs Rūdolfs Šteiners uzskata, ka tieši iekšējā brīvība veido mūsu izpratni par morāli un ētiku, kas ietekmē cilvēka rīcības brīvību (Steiner, 1918).

Analizējot teorētiskos izziņas avotus, var secināt, ka dažādos vēstures posmos ir bijusi atšķirīga brīvības jēdziena izpratne. Brīvība mūsdienu izpratnē sevī ietver politisku un ekonomisku brīvību; rīcības brīvību, mērķu izvirzīšanas brīvību. Brīvības īstenošanā nozīmīgi ir daudzveidīgi aspekti. Analizējot brīvības jēdzienu var izšķirt ārējo un iekšējo brīvību. Brīvības realizācijā ir nozīmīga paškontrolē. Arējās brīvības veicinošs faktors ir finansiālie resursi. Taču personības attīstībai ļoti nozīmīga ir tieši iekšēja brīvība, kas veido cilvēka izpratni par morāli un ētiku. Un tieši tādējādi cilvēks var īstenot savu brīvību, nosakot savu dzīves virzienu, brīvi pieņemot lēmumus un respektējot citu cilvēku brīvību, t.i. visas sabiedrības intereses.

1.1.Brīva griba

Griba ir “psihisku norišu kopums, kuras izpaužas mērķtiecīgā, apzinātā darbībā, pārvarot kādas grūtības” (Oxford University press “Latviešu vārdnīca”). Tā ir gan darbības, gan uzvedības regulēšana, kas saistīta ar iekšējo un ārējo šķēršļu pārvarēšanu. Savukārt brīvība izpaužas tieši darbībā. Tā bieži tiek asociēta ar izvēlēs brīvību- kā „darīt un rīkoties” vai arī „neko nedarīt un pastāvēt malā” (O`Connor, 2005, 7-8). Filozofs un teologs Džonotans Edvards savā darbā “Gribas brīvība”(1754) akcentē gan rīcības, gan atteikšanās brīvību, kā brīvas gribas izpausmes faktorus. Kā arī atzīšanu un neatzīšanu, patiku un nepatiku, aizliegšanu, utt.(Edwards, 2007,1). Viņš uzsver, ka brīvu gribu nosaka motīvi un vajadzības/nepieciešamības. Tiek uzsvērti vispēcīgākie motīvi, kā arī cilvēka morālās vajadzības, piemēram, atbildība par sevi un visu sabiedrību kopumā vai arī, pretēji, savu interešu pretnostatīšana visas sabiedrības kopīgām interesēm. Viņš aktualizē arī morālo nespēju, kas var būt ilglaicīga, vai arī īslaicīga (Edwards, 2007, 3.-15). Arī filozofs Rūdolfs Šteiners savā darbā „Brīvības filozofija” akcentē motīvus, kā galveno gribas virzītājspēku. Kā arī pauž

uzskatu, ka „cilvēks ir brīvs tik cik viņš spēj klausīt pats sev” (Steiner, 1918), tādējādi uzsverot gribas faktoru savas brīvības iespēju īstenošanā.

Savukārt psiholoģijas pētnieks Tomass Pinks (Thomas Pink) uzsver, ka tieši brīva griba ietekmē cilvēka darbības brīvību (Pink, 1996, 6-8), kā arī akcentē ikvienas darbības “mērķtiecīgo būtību” (Pink, 1996, 14).

Pētījuma autore var secināt, ka brīvas gribas izpausmes rezultāts var būt gan rīcība, gan arī pretēji nerīkošanās. Brīvas gribas nozīmīgas komponentes ir brīvība un atbildība, kā arī noteicošie izpausmes faktori ir motīvi un vajadzības. Brīvas gribas izpausmē nozīmīgs ir arī pienākums pret sevi un visu sabiedrību kopumā. Brīvās gribas faktors ir noteicošs brīvības iespēju īstenošanā.

1.2. Atbildība

Atbildība ir cilvēka darbību regulējoša forma. Tādējādi arī brīvības izpausmes regulējoša forma. Atbildība tiek pausta caur attieksmi pret sevi, citiem un visu sabiedrību kopumā. Tās nozīmīgākās komponentes ir racionālās, emocionālās un gribas izpausmes. Atbildībai ir daudzveidīgas izpausmes formas, piemēram, morālā, tiesiskā, ekonomiskā atbildība. Atbildībai ir vairāki līmeņi:

- augsts atbildības līmenis: visi pieņemtie lēmumi ir saskaņā ar iekšējo vērtību sistēmu. Cilvēks uzņemas atbildību par pieņemtajiem lēmumiem, rīcību un rīcības sekām ilgtermiņā. Augstā atbildības līmenī atbildība ir kļuvusi par personības īpašību.
- vidējs atbildības līmenis: atšķirībā no augsta atbildības līmeņa, cilvēks uzņemas atbildību par pieņemtajiem lēmumiem, rīcību un rīcības sekām īstermiņā;
- zems atbildības līmenis: atbildība izpaužas tikai atsevišķās dzīves situācijās. Atbildība ir atkarīga no cilvēka rakstura un ārējiem apstākļiem;
- bezatbildība: nav noformējusies iekšējā vērtību sistēma, darbības kontrole un regulācija, cilvēkam ir bailes no atbildības, vai arī viņš nespēj patstāvīgi pieņemt lēmumus (Тутушкина, 2001).

Atbildība var izpausties dažādos veidos: atbildībā par sevi; atbildībā par sevi un tuviniekiem; atbildībā par sevi un tuviniekiem, un visu sabiedrību kopumā (Тутушкина, 2001). Ir svarīgi apzināties, ka atbildība, kā arī iekšējās brīvības faktors ir būtiski priekšnoteikumi brīvas gribas izpausmei, kas izpaužas cilvēka darbībā, lēmumu pieņemšanā, utt. (Fisher, 2005).

Pētījuma autore var secināt, ka atbildība ir brīvības izpausmes regulējoša forma.

2. Brīvības izpausmes

Britu filozofs Džons Stjuarts Mills (John Stuart Mill) jau 1859.gadā ir definējis trīs brīvības izpausmju virzienus:

1. Apziņas brīvību, kas sevī ietver domu, sajūtu, viedokļa paušanas un publicēšanas brīvību;
2. Nodarbošanās brīvību, t.i. brīvību pašam indivīdam veidot (shape) savu dzīvi, kā arī brīvību nepakļauties citu viedoklim;
3. Pulcēšanās brīvību, kuras izpausmē nozīmīga ir viedokļu apmaiņas brīvība.

Mills ir arī atzinis, ka “neviens sabiedrība, kurā netiek respektēta indivīda brīvība nav brīva” (Mill, 2008, 8).

Eiropas Cilvēktiesību Konvencijā 9. pantā ir uzsvērts, ka “ikvienam cilvēkam ir tiesības uz domu, pārliecības un ticības brīvību; šīs tiesības ietver arī brīvību mainīt savu reliģisko piederību vai ticību un nodoties savai reliģijai, vai pārliecībai, kā vienatnē tā kopā ar citiem, publiski vai privāti, pielūdzot, izpildot reliģiskas vai rituālas ceremonijas, ievērojot paražas un sludinot mācību”, kā arī “brīvību nodoties savai ticībai vai pārliecībai var ierobežot tikai likumā paredzētajā kārtībā un tiktāl, cik tas ir nepieciešams demokrātiskā sabiedrībā, lai nodrošinātu sabiedrisko drošību, sabiedrisko kārtību, sabiedrības veselību vai tikumību, vai aizsargātu citu cilvēku tiesības un brīvības” (Eiropas Cilvēktiesību Konvencija, 11). Savukārt 10. pantā ir akcentēta izteiksmes brīvība, akcentējot, ka “ikvienam ir tiesības brīvi izteikties. Šīs tiesības ietver uzskatu brīvību, kā arī brīvību saņemt un izplatīt informāciju, un idejas bez iejaukšanās no publisko institūciju puses un neatkarīgi no valstu robežām. Šis pants neierobežo valstu tiesības noteikt radioraidījumu, televīzijas raidījumu un kino demonstrēšanas licencēšanas režīmu. Tā, kā šo brīvību īstenošana ir saistīta ar pienākumiem un atbildību, tā var tikt pakļauta tādām prasībām, nosacījumiem, ierobežojumiem vai sodiem, kas paredzēti likumā un nepieciešami demokrātiskā sabiedrībā, lai aizsargātu valsts drošības, teritoriālās vienotības vai sabiedriskās drošības intereses, nepieļautu nekārtības vai noziedzīgus nodarījumus, aizsargātu veselību vai tikumību, aizsargātu citu cilvēku cieņu vai tiesības, nepieļautu konfidencialas informācijas izpaušanu vai, lai saglabātu tiesu varas autoritāti un objektivitāti” (Eiropas Cilvēktiesību Konvencija, 12). Pulcēšanās un biedrošanās brīvība ir aktualizēta 11.pantā vēstot, ka “jebkuram cilvēkam ir tiesības uz miermīlīgu pulcēšanās un biedrošanās brīvību, ieskaitot tiesības dibināt arodbiedrības un iestāties tajās, lai aizstāvētu savas intereses. Šo tiesību izmantošanu nedrīkst pakļaut nekādiem ierobežojumiem, izņemot tos, kas noteikti ar likumu un ir nepieciešami demokrātiskā sabiedrībā, lai aizstāvētu valsts vai sabiedrības

drošības intereses, nepieļautu nekārtības vai noziedzīgus nodarījumus, aizsargātu veselību vai tikumību, vai citu cilvēku tiesības un brīvības. Šis pants neliedz noteikt likumīgus ierobežojumus šo tiesību izmantošanā personām, kas ir bruņoto spēku, policijas vai valsts pārvaldes sastāvā” (Eiropas Cilvēktiesību Konvencija, 11-13).

Ļoti nozīmīga 21.gadsimtā ir arī brīva piekļuve informācijas videi, kas tiek asociēta arī ar “apkārtējo vidi” vai ar “dzīves telpu”. Informācijas vidi veido faktoru, resursu un arī procesu kopums, kas sevī ietver gan visas sabiedrības, gan indivīdu uzkrātās zināšanas. Skolēns var tās iegūt, radīt, uzlabot un arī pielietot gan mācību satura apgūvē, gan savā ikdienas dzīvē. Ir jāatzīst, ka tieši informācijas vide ir nosacījums indivīda un visas sabiedrības kopumā dzīves kvalitātes uzlabošanai un pat izdzīvošanai. 21.gadsimta informācijas vide ir veicinājusi arī ievērojamas pārmaiņas sabiedrības attīstībā, jo tā ietver nozīmīgu “iespēju kopumu, kvalitāti un attiecības, kas ir cilvēka, kopienas vai sabiedrības pārredzamā aptvērumā un kam ir lielāka vai mazāka nozīme ikdienas dzīvē, jo ietekmē, veicina utt. citus procesus un parādības (mediju vide, informācijas vide, komunikācijas vide)” (Brikše, 2006, 8-9). Savukārt Apvienoto Nāciju Izglītības, zinātnes un kultūras organizācijas (UNESCO) statūtos ir minēta gan ideju brīvas plūsmas nodrošināšana (informācijas sabiedrība), gan zināšanu aprīte (zināšanu sabiedrība). Informācijas pieejamības un zināšanu pārvaldības jautājumiem organizācija īpaši pievērsās jau 1990.gadā. Taču 2005. gadā UNESCO veiktajā pētījumā “Virzoties uz zināšanām balstītu sabiedrību” (Towards knowledge societies) ir uzsvērusi nepieciešamību virzīties no uz informāciju balstītu sabiedrību (information society), kas balstās uz tehnoloģijām, uz zināšanām balstītu sabiedrību (knowledge society), kas balstās uz zināšanām, t.i. no informācijas vides uz zināšanu vidi. Pētījumā ir akcentēts, ka uz zināšanām balstītas sabiedrības būtība ir zināšanu radīšana, analīze, uzlabošana, izplatīšana, veidošana un pielietošana. Savukārt kā uz informāciju balstītas sabiedrības vienīgais būtiskais piensums tiek uzsvērts tieši piensums uz zināšanām balstītas sabiedrības veidošanās procesā. Tādējādi uz informāciju balstīta sabiedrība kļūst par ļoti nozīmīgu priekšnosacījumu uz zināšanām balstītas sabiedrības veidošanās procesā. (UNESCO, 2005)

Pētījuma autore var secināt, ka ikvienam cilvēkam ir tiesības uz daudzveidīgām brīvības izpausmēm: domu, pārliecības un ticības brīvību, vārda brīvību, uzskatu brīvību un tiesības saņemt un izplatīt informāciju, pulcēšanās un biedrošanās brīvību, taču nozīmīgi ir respektēt citu cilvēku intereses un būt atbildīgam par savu rīcību. Ļoti nozīmīga mūsdienās ir arī brīva piekļuve informācijas videi, kas ir būtisks priekšnosacījums uz zināšanām balstītas sabiedrības veidošanās procesā. Indivīda tiesību uz brīvības izpausmēm ievērošana ir nepieciešama visai sabiedrībai kopumā.

3. Brīvība – viens no demokrātijas pamatprincipiem

Demokrātijas īstenošana balstās uz filozofiskiem, ideoloģiskiem, politiskiem, kultūrvēsturiskiem, sociāliem un ekonomiskiem nosacījumiem (Bassiouni. 1998, 1-2). Savukārt demokrātijas jēdziens sevī ietver pilsoņu aktivitāti un sociālās realitātes saikni ar politisko realitāti. Būtiskākie demokrātijas pamatprincipi ir sabiedrības ideju pārstāvēšana un pilsoniskā līdzdalība. Demokrātijas īstenošanā nozīmīgas ir vienu un to pašu likumu piemērošana ikvienam sabiedrības pārstāvim, saglabājot katra individuālās atšķirības un pārliecību (Touraine, 1998, 87-88).

Apvienoto Nāciju Organizācijas izstrādātajā Vispārējā cilvēktiesību deklarācijā 29.pantā ir uzsvērts, ka „katram cilvēkam ir pienākumi pret sabiedrību, kurā tikai ir iespējama viņa personības brīva un pilnīga attīstība. Realizējot savas tiesības un brīvības, katram cilvēkam ir jāpakļaujas tikai likumā noteiktiem ierobežojumiem, kuru nolūks ir vienīgi citu cilvēku tiesību un brīvību pienācīgas atzīšanas un cieņas nodrošinājums un morāles, sabiedriskās kārtības un vispārējas labklājības taisnīgu prasību apmierināšana demokrātiskā sabiedrībā” (Vispārējā cilvēktiesību deklarācijā).

Savukārt sabiedrības par atklātību “Delna” 2010.gada publikācijā ir akcentēts, ka „demokrātiskā valstī katram indivīdam pienākas dažādas brīvības. Mēs dzīvojam sabiedrībā, kur katram indivīdam ir tiesības un brīvības, svarīgi ir ievērot ne tikai savas tiesības, bet arī līdzpilsoņu tiesības un brīvības. Brīvība nav patvaļa, tā ir samērojama ar citu indivīdu brīvību. Brīvības robežas sākas tur, kur viena indivīda brīvība apdraud cita indivīda brīvību. Lai nodrošinātu pārējo sabiedrības locekļu drošību, tiesības un saglabātu demokrātisko valsts iekārtu, indivīdu pulcēšanās un biedrošanās brīvības var tikt ierobežotas, piemēram, liedzot organizēt demonstrācijas vai sapulces. Taču minētie iemesli ir jāinterpretē iespējami šauri, lai neierobežotu cilvēka tiesības paust savus uzskatus. Tāpat ir arī ar vārda brīvības ierobežojumu, – tā var tikt ierobežota, ja tiek aizskarts citas personas gods un cieņa” (Stafecka, 2010. 11).

Pētījuma autore var secināt, ka demokrātijas īstenošanā nozīmīga ir ikviena sabiedrības pārstāvja tiesību ievērošana, saglabājot individuālās atšķirības un pārliecību. Taču svarīgi ir, realizējot savas brīvības, atzīt un respektēt citu cilvēku brīvības.

4. Brīvības izpausmju praktisko aspektu analīze

Pētījuma autore vēlējās anketēt tieši vidusskolas skolēnus, jo "viņi spēj izprast apgūstamo tēmu daudzšķautņainību, saskatīt iespējas problēmu risināšanai, kā arī pieņemt lēmumus" (Rutter, Rutter, 1993, 253). Psihologs Ļevs Vigotskis ir definējis, ka pusaudzīm augstākā domāšanas forma ir domāšana jēdzienos (Vigotskis 2002, 179). "Jēdziens veidojas sarežģītas aktīvas darbības (operēšana ar vārdu vai zīmi) rezultātā, kur savdabīgā apvienojumā piedalās visas galvenās intelektuālās funkcijas" (Vigotskis 2002, 134). Arī psihologs, folklorists un literatūrzinātnieks Pēteris Birkerts (1923) ir uzsvēris *ģeneralizācijas* jeb vispārināšanas aktualitāti izziņas darbībā (Birkerts, 1923).

Pētījuma ietvaros tika izmantotas gan kvalitatīvās, gan kvantitatīvās pētniecības metodes. Kvantitatīvā pētniecības metode anketēšana norisinājās Oskara Kalpaka Liepājas 15. vidusskolā 10.-12.klasēs. Tās mērķis bija izpētīt un noskaidrot Oskara Kalpaka Liepājas 15.vidusskolas 10.-12.klašu skolēnu un viņu vecāku brīvības jēdziena izpratni, un brīvības izpausmju atšķirības.

Respondentu skaits Liepājas 15. vidusskolā bija 47 skolēni (16-19 gadi) (26 vīr., 21siev.), kā arī 22 skolēnu vecāki (36-61 gadi). Anketēšanā skolēni iesaistījās pēc brīvprātības principa. Kaut arī tika izdalītas 82 anketas skolēnu vecākiem, pētījuma autore atpakaļ saņēma tikai 22 vecāku (16 siev., 6 vīr.) aizpildītās anketas. Kā iemeslu šim faktam pētījuma autore var minēt laika trūkumu, vecāku prombūtni, u.c. pētījuma autorei nezināmus faktorus.

Pētījuma ietvaros tika īstenota arī kvalitatīvā pētniecības metode — fokusgrupu diskusija, lai sīkāk izpētītu skolēnu un viņu vecāku brīvības jēdziena izpratni, un brīvības izpausmju atšķirības, kā arī īstenota diskusija starp dalībniekiem.

4.1.Skolēnu un vecāku brīvības izpausmju interpretācijas

Pētījuma ietvaros tika veikta anketēšana. Tika anketēti Oskara Kalpaka Liepājas 15. vidusskolas 10.-12.klašu skolēni un viņu vecāki. Anketēšanas mērķis bija izpētīt un noskaidrot Oskara Kalpaka Liepājas 15.vidusskolas 10.-12.klašu skolēnu un viņu vecāku brīvības jēdziena izpratni, un brīvības realizēšanas iespēju atšķirības.

Anketēšana (skat. anketu 1. pielikumā) tika īstenota 2016.gada septembrī un oktobrī. Tās ietvaros, pirmkārt, tika noskaidrota vecāku un skolēnu brīvības jēdziena izpratne. Vecāku atbildes ir apkopotas 1.tabulā. Definējot brīvības jēdzienu, daļa respondentu (4) ir minējuši vairākas brīvības izpausmes formas, savukārt trīs respondenti nespēja definēt brīvības jēdzienu.

1. tabula. Vecāku brīvības jēdziena izpratne (n=22)

<i>Brīvības jēdziens asociējas ar:</i>	<i>Respondentu skaits</i>
rīcības brīvību	5
savu individuālo vēlmju un uzskatu īstenošanu	3
izvēles brīvību	3
neatkarību no likumiem, izņemot ētikas un morāles normas	3
vērtību kopumu	1
ikviena cilvēka neatņemamu dzīves sastāvdaļu	1
uzticēšanās sev un citiem	1
nosacījumu demokrātiskas sabiedrības veidošanās procesā	1
radošās izpausmes brīvību	1
dzīvošanu saskaņā ar sevi	1
lēmumu pieņemšanas brīvību	1
citu brīvības neierobežotu	1
emocionālo brīvību	1
nespēj definēt	3

Visvairāk respondentu ir asociējuši brīvības jēdzienu ar rīcības brīvību (5), izvēles brīvību (3), neatkarību no likumiem, izņemot ētikas un morāles normas (3). Vecāki ir uzsvēruši, ka viņiem ir nozīmīgi ievērot citu cilvēku brīvību, kas uzsvēr arī teorētisko izziņas avotos pausto informāciju, ka individuālā brīvība ir iespējama, tikai un vienīgi respektējot citu cilvēku brīvību. Vecāki asociē brīvību arī ar vērtību kopumu, ikviena cilvēka neatņemamu dzīves sastāvdaļu, uzticēšanās sev un citiem, nosacījumu demokrātiskas sabiedrības veidošanās procesā, radošās izpausmes brīvību, dzīvošanu saskaņā ar sevi, lēmumu pieņemšanas brīvību, citu brīvības neierobežotu. 3 respondenti nespēja definēt brīvības jēdzienu.

Savukārt 3 respondenti ir asociējuši brīvības jēdzienu ar savu individuālo vēlmju un uzskatu īstenošanu. Analizējot citas šo konkrēto respondentu atbildes, pētījuma autore atklāja, ka viņu vidējais apgalvojumu patiesuma savā personiskajā dzīvē realizēt dažādas brīvības formas novērtējums punktu skalā no „0”-(pilnībā nepiekrītu) un „10” – (pilnībā piekrītu) ir: „1,7”; „5,3”; „5,1”, kas ir ievērojami zemāks par kopējo respondentu vidējo brīvības izpausmju novērtējumu „8,45” (skat. 3. tabulu). Tādējādi ir apstiprinājušās teorētisko izziņas avotu analīzē gūtais secinājums, ka cilvēka brīvība ir iespējama tikai un vienīgi respektējot citu cilvēku brīvību.

Skolēnu atbildes ir apkopotas 2.tabulā. Definējot brīvības jēdzienu, 2 respondenti ir minējuši vairākas brīvības izpausmes formas, kā arī 2 respondenti nespēja definēt brīvības jēdzienu.

2. tabula. Skolēnu brīvības jēdziena izpratne (n=47)

<i>Brīvības jēdziens asociējas ar:</i>	<i>Respondentu skaits</i>
rīcības brīvību	16
vārda brīvību	8
izvēles brīvību	6
lēmumu pieņemšanas brīvību	3

sajūtu brīvību	3
viedokļa paušanas brīvību	3
pulcēšanās brīvību	1
informācijas pieejamības brīvību	1
sevis izzināšanas brīvību	1
brīvību no kontroles	1
neierobežotu savu vēlmju īstenošanu	1
neatkarību no citiem un nerēķināšanos ar citiem	2
brīvība ir tad, kad nav noteikumu	1
nespēj definēt	2

Lielākais vairums skolēnu (16) brīvību definē, kā rīcības brīvību, kam seko vārda brīvība (8), izvēles brīvība (6), lēmumu pieņemšanas brīvība (3), sajūtu brīvība (3); viens respondents uzskata, ka brīvības sajūta ir laime), viedokļa paušanas brīvību (3). Brīvība tiek asociēta arī ar pulcēšanās brīvību, informācijas pieejamības brīvību, sevis izzināšanas brīvību, brīvību no kontroles. Četri respondenti ir asociējuši brīvības jēdzienu tikai un vienīgi ar savu vēlmju īstenošanu, nerēķinoties ar citiem, tā, piemēram, viens respondents uzskata, ka “ Brīvība ir neierobežota manu vēlmju īstenošana”. Analizējot šī respondenta apgalvojumu patiesumu par iespējām realizēt dažādas brīvības formas savā personiskajā dzīvē novērtējums punktu skalā no „0”- (pilnībā nepiekrītu) un “10” – (pilnībā piekrītu) ir: „3,7”. Savukārt 2 respondenti brīvības jēdzienu izprot, kā “neatkarību no citiem un nerēķināšanos ar citiem”, un viņu vidējie novērtējumi brīvības iespēju realizēšanai personiskajā dzīvē ir “3,92” un “3,71”. Viens respondents uzskata, ka “Brīvība ir tad, kad nav noteikumu” un ir novērtējis iespējas brīvības izpausmēm savā dzīvē ar vidējo vērtējumu “2,28”. Visi četri respondenti, kas uzskata, ka brīvība zināmā mērā nozīmē nerēķināšanos ar citu cilvēku brīvību ir novērtējuši savas iespējas brīvības izpausmēm ar ievērojami zemāku vidējo novērtējumu (“8,03”) (skat. 2.pielikumu) nekā respondenti, kas nav uzsvēruši citu cilvēku brīvības neievērošanu savas brīvības realizēšanā. Tādējādi, arī analizējot skolēnu atbildes, ir apstiprinājies teorētisko izziņas avotu analizē gūtais secinājums, ka cilvēka brīvība ir iespējama tikai un vienīgi respektējot citu cilvēku brīvību un, uzsverot nepieciešamību būt atbildīgam gan par sevi, gan visu sabiedrību kopumā.

Darba autore var secināt, ka vecāku un skolēnu izpratnē par brīvības jēdzienu ir gan kopsakarības, gan atšķirības. Gan vecāki, gan skolēni brīvības jēdzienu asociē ar rīcības brīvību, lēmumu pieņemšanas brīvību un izvēles brīvību. Ir arī vecāki un skolēni, kas ir minējuši, ka brīvība ir viņu vēlmju īstenošana nerēķinoties ar citiem. Atšķirīgais brīvības jēdziena definēšanā ir, ka skolēni ir minējuši daudzveidīgākas brīvības izpausmes formas (sevis izzināšanas brīvību, viedokļa paušanas brīvību, pulcēšanās brīvību, informācijas pieejamības brīvību, sajūtu brīvību), savukārt vecāki ir snieguši vispārinātāku brīvības jēdziena definējumu, piemēram, neatkarību no likumiem

(izņemot ētikas un morāles normas), brīvība, kā nosacījums demokrātiskas sabiedrības veidošanās procesā, ikviena cilvēka neatņemamu dzīves sastāvdaļa un dzīvošana saskaņā ar sevi.

Lielākais vairums respondentu, gan skolēnu, gan vecāku brīvību asociē ar rēķināšanos ar citiem. Tikai trīs vecāki un četri skolēni ir uzsvēruši, ka brīvība ir viņu vēlmju piepildījums, nerēķinoties ar citiem. Taču šie respondenti ir arī snieguši salīdzinoši zemu novērtējumu savu brīvības iespēju īstenošanai.

Lai izvērtētu brīvības realizēšanas iespēju atšķirības, respondenti novērtēja apgalvojumu patiesumu savā personiskajā dzīvē punktu skalā no 0-(pilnībā nepiekrītu) un 10 – (pilnībā piekrītu) (skat. anketēšanas rezultātu apkopojumu 3.tabulā) (skat. anketēšanas rezultātu atšķirības 3.pielikumā).

Ir jāatzīst, ka gan vecāku, gan skolēnu pašvērtējums savām brīvības realizācijas iespējām ir augsts: vecāku vidējais novērtējums ir “8,45” un skolēniem “8,03”. Visaugstāk vecāki ir novērtējuši *iespēju brīvi izvēlēties reliģisko piederību* (“9,31”), *iespēju brīvi pārvietoties* (“9,24”), *informācijas pieejamības brīvību* (“9,13”), savukārt skolēni visaugstāk novērtē *mērķu sasniegšanas brīvību* (8,91) un *iespēju brīvi pārvietoties* (“8,82”).

Vecāku vidējais novērtējums savām brīvības realizēšanas iespējām ir nedaudz augstāks. Visatšķirīgāk vecāki ir novērtējuši apgalvojumu “*Es pats nosaku savu dzīves virzienu*” (par 2 punktiem vairāk nekā skolēniem (10 punktu skalā)). Darba autore uzskata, ka, iespējams, vecāku novērtējums vairumam brīvības realizācijas iespējām ir augstāks nekā skolēniem, jo viņi ir patstāvīgi un neatkarīgi (vairums aptaujāto skolēnu anketēšanas veikšanas brīdī bija nepilngadīgi un arī pilngadīgie skolēni vēl ir atkarīgi no saviem vecākiem), kā arī viņiem ir pieejami finansiālie resursi. Kaut arī vecāki ir nedaudz augstāk novērtējuši visus apgalvojumus, skolēni nedaudz augstāk vērtē: *brīvības realizācijas iespējas visās dzīves jomās, iespēju brīvi izvēlēties sava brīvā laika pavadīšanas veidu, kā arī mērķu sasniegšanas brīvība*. Iespējams skolēniem jēdziens *brīvības realizācijas iespējas visās dzīves jomās* vēl nav pilnībā izprotams ar vecākiem salīdzinoši nelielās dzīves pieredzes dēļ. Savukārt skolēnu nedaudz lielākais novērtējums savām *brīvā laika pavadīšanas iespējām*, viennozīmīgi var tikt izskaidrots ar faktu, ka skolēniem salīdzinājumā ar vecākiem ir vairāk brīvā laika. *Mērķu sasniegšanas brīvības* novērtējuma atšķirības ir minimālas, taču arī šis nelielais pārsvars varētu tikt skaidrots ar faktu, ka tieši skolēniem ir ļoti aktuāls nozīmīgu nākotnes izvēļu kopums (karjeras izvēle, ģimenes dibināšana, u.t.t.). Darba autore var secināt, ka skolēnu un vecāku pašvērtējums brīvības realizācijas iespējām ir atšķirīgs, kaut arī atšķirības ir nelielas. Tās ietekmē gan atšķirīgā dzīves pieredze, gan skolēnu atkarība no vecāku atbalsta, kā arī citi faktori.

Respondenti tika lūgti arī novērtēt brīvās gribas izpausmes nozīmīgumu savā dzīvē punktu skalā no “0”(manā dzīvē brīvas gribas izpausmes iespējas nav nozīmīgas) līdz “10”(brīvās gribas

izpaušme manā dzīvē ir ļoti nozīmīga) (skat. 3.tabulu), (anketu skat.1.pielikumā) (skat. anketēšanas rezultātus 2.pielikumā).

3.tabula. Vecāku un skolēnu brīvas gribas izpaušmes iespēju nozīmīguma novērtējums

<i>Apgalvojums</i>	<i>Vecāki (vidējais apgalvojuma novērtējums)</i>	<i>Skolēni (vidējais apgalvojuma novērtējums)</i>	<i>Piezīmes</i>
1. <i>Cik nozīmīga tavā dzīvē ir brīvās gribas izpaušme</i>	9,05	8,58	<i>Visvairāk (48%) vecāku ir novērtējuši ar vērtējumu- "10", viszemāko novērtējumu (5%) vecāku – "7"; 49% skolēnu "10" un viszemāko novērtējumu (2%) skolēnu, snieguši vērtējumu- "3".</i>

Brīvas gribas izpaušmes nozīmīgumam gan vecāki, gan skolēni ir snieguši ļoti augstu novērtējumu, taču vecāku novērtējums ir nedaudz augstāks ("9,05") nekā skolēnu novērtējums ("8,58").

4.tabula. Brīvības trūkuma novērtējums

<i>Apgalvojums</i>	<i>Vecāki (vidējais apgalvojuma novērtējums)</i>	<i>Skolēni (vidējais apgalvojuma novērtējums)</i>	<i>Piezīmes</i>
1. <i>Es esmu izjutis brīvības trūkumu savā dzīvē</i>	6,07	5,59	<i>Visvairāk (29%) vecāku ir novērtējuši ar vērtējumu - "8" viszemāko novērtējumu (14%) vecāku – "1"; 21% skolēnu "8" un viszemāko novērtējumu (17%) skolēnu, snieguši vērtējumu- "1".</i>

Respondenti novērtēja arī brīvības trūkumu savā dzīvē punktu skalā no "0"(manā dzīvē ievērojami trūkst brīvības realizēšanas iespējas) līdz "10"(es savā dzīvē varu realizēt visas brīvības iespējas)(skat 4.tabulu), (anketu skat.1.pielikumā) (skat. anketēšanas rezultātus skat. 2.pielikumā).

Vairums aptaujāto vecāku (63%) ir snieguši salīdzinoši augstu vērtējumu (no "6" līdz "10"), tādējādi atzinuši, ka viņi nav izjutuši vai arī nedaudz ir izjutuši brīvības trūkumu savā dzīvē . Savukārt 37% vecāku brīvības trūkumu ir novērtējuši no 1-5, t.i., viņi ir atzinuši salīdzinoši lielu brīvības trūkumu savā dzīvē. Proporcioniāli mazāks skaits skolēnu (55%) brīvības trūkumu savā dzīvē ir novērtējuši kā maznozīmīgu vai arī neesošu "6"- "10", un 45% skolēnu to novērtēja no "1"- "5" kā salīdzinoši nozīmīgu. Tādējādi var secināt, ka vecāki ir arī atzinuši nedaudz mazāku brīvības trūkumu savā dzīvē, nekā skolēni.

4.2. Fokusgrupu diskusija

Lai atbildētu uz anketēšanas procesā izvirzītajiem jautājumiem par Oskara Kalpaka Liepājas 15.vidusskolas 10.-12.klašu skolēnu un viņu vecāku brīvības jēdziena izpratnes atšķirībām un to cēloņiem, 2016. gada 14.decembris Oskara Kalpaka Liepājas 15. vidusskolā tika īstenota fokusgrupu diskusija. Fokusgrupu diskusijas dalībnieki bija 4 skolēni (2 siev.,2 vīr.) un 4 vecāki (2 siev.,2 vīr.). Fokusgrupu diskusijas dalībnieku izvēle tika balstīta uz brīvprātības principa. Ir arī jāatzīst, ka visi fokusgrupu diskusijas dalībnieki bija piedalījušies arī anketēšanā. Pētījuma autorei nozīmīgi bija arī nodrošināt viedokļu apmaiņu, jo fokusgrupu diskusijas ietvaros tiek „nodrošināta diskusija starp dalībniekiem” (Fern, 2001). Fokus grupas norises ilgums bija 40 min. Fokusgrupu diskusijas moderatore bija pētījuma autore - Endija Šmite. Fokusgrupas diskusijas videoierakstu skat. 4. pielikumā.

Gan teorētisko izziņas avotu izpētes secinājumi, gan anketēšanas rezultāti atklāja, ka brīvas gribas izpausmē nozīmīga ir atbildība par sevi un visu sabiedrību kopumā. Pētījuma autore fokusgrupu diskusijā vēlējās noskaidrot respondentu viedokli par:

- 1.Brīvības un atbildības kopsakarībām;
- 2.Brīvas gribas izpausmēm;
- 3.Kāpēc citi cilvēki ir gatavi brīvi izpausties un rīkoties, kamēr citi nedarīt un pastāvēt malā?

1. Brīvības un atbildības kopsakarības.

Skolēni diskusijas ietvaros uzsvēra, ka "brīvība ir paša cilvēka brīva izvēle, savukārt atbildība ir "gatavība uzņemties sekas". Kā arī, "ja brīvība ir vēlme izpausties, tad atbildība ir brīvību ierobežojošs faktors".

Vecāki arī akcentēja brīvības ciešo saikni ar atbildību: "ja brīvība ir lēmumu pieņemšana, tad atbildība ir seku apzināšanās". Viens fokusgrupu diskusijas dalībnieks uzsvēra, ka "brīvību un atbildību var uzlūkot kopsakarībā ar tiesībām un pienākumiem". Cits diskusijas dalībnieks atzina, ka viņš ir saskāries ar savas brīvības ierobežojumiem, piemēram, Saeimas vai pašvaldības vēlēšanās. Tādējādi pētījuma autore var secināt, ka gan vecāki, gan skolēni ir uzvēruši brīvības un atbildības kopsakarības.

2. Brīvas gribas izpausmes.

Skolēni galvenokārt raksturoja brīvās gribas izpausmes kopsakarībās ar izvēles iespēju brīvību, vai arī brīvu viedokļa paušanu. Viens respondents atzina, ka tā ir "savas dzīves iekārtošana".

Arī **vecāki** diskusijā raksturoja brīvu gribu kā izvēles iespējas. Viens respondents uzsvēra, ka brīvas gribas izpausmes ierobežo līdzekļu trūkums. Savukārt kāds cits respondents atzina, ka tieši izglītības faktors ir noteicošs brīvas gribas izpausmēs.

Izvērtējot faktu, ka brīva griba ir psihisko norišu kopums, kura nozīmīgas komponentes ir atbildība un brīvība, kā arī noteicošie izpausmes faktori ir motīvi un vajadzības, pētījuma autore var secināt, ka brīvas gribas izpausmes varētu tikt raksturotas plašākā kontekstā. Analizējot kopsakarības un atšķirības respondentu atbildēs uz šo jautājumu, var secināt, ka gan vecāki, gan skolēni uzsver izvēles brīvību, taču tieši vecāki ir minējuši, viņuprāt, brīvas gribas izpausmju ierobežojošu faktoru (finanses), kā arī brīvas gribas izpausmju veicinošu faktoru (izglītību).

3. Kāpēc citi cilvēki ir gatavi brīvi izpausties un rīkoties, kamēr citi nedarīt un pastāvēt malā?

Atbildot uz šo fokusgrupu diskusijas jautājumu, vecāki minēja tieši ikviena personības unikalitāti, atšķirības, kas izpaužas, piemēram, "sajūtu brīvībā". Respondenti atzina, ka tieši audzināšana ģimenē ietekmē cilvēka brīvības izpausmju realizēšanu. Vēl tika minēti pieredzes, iedzimtības, izglītības, kā arī personiskās pārlicības faktori. Viens respondents arī atzina, ka tieši vecāki ietekmē bērna brīvības izpausmes, jo bērni vēl nav gatavi brīvības izpausmēm, jo viņi "nezina, ko grib". Skolēni arī minēja, ka nevēlēšanos izpausties veicina jebkāda veida radošuma ierobežošana.

Savukārt **skolēni** kā brīvību ierobežojošu faktoru ir minējuši tieši savus vecākus, kas var izpausties arī, piemēram, ārpusskolas nodarbību (pulciņu) izvēlē. Un tādējādi "cilvēks mācās pielāgoties", kas ir "negatīvs aspekts personības veidošanās procesā". Skolēni arī uzsvēra, ka brīvība no vecāku puses viņiem būtu jāpiešķir "vairāk un vairāk". Savukārt vecāki uzsvēra, ka ir jāpierod ne tikai pie brīvības, bet arī pie atbildības.

Pētījuma autore saskatīja ievērojamas viedokļa atšķirības vecāku un skolēnu atbildēs tieši fokusgrupu diskusijas trešajā jautājumā, jo vecāki uzskata, ka viņu bērnu brīvība būtu jāierobežo, uzsverot pienākumu un atbildības nozīmīgumu, savukārt bērni aktualizēja nepieciešamību tieši no vecāku puses sniegt viņiem lielākas iespējas brīvības izpausmēm un neierobežot viņus, jo tādējādi viņi mācās pielāgoties, kas, viņuprāt, ir vērtējam negatīvi.

Tādējādi var secināt, ka vecāki fokusgrupu diskusijas ietvaros vairāk akcentēja atbildības faktoru, bet skolēni-brīvības.

Secinājumi

1. Dažādos vēstures posmos ir bijusi atšķirīga brīvības jēdziena izpratne. Mūsdienās brīvības jēdziens tiek asociēts ar politisku un ekonomisku brīvību; rīcības brīvību, mērķu izvirzīšanas brīvību, u.c. brīvības izpausmes formas.
2. Brīvas gribas izpausmes rezultāts var būt gan rīcība, gan arī pretēji nerīkošanās. Brīvas gribas noteicošie faktori ir motīvi un vajadzības. Brīvas gribas faktors ir būtisks brīvības iespēju īstenošanā. Brīvas gribas izpausmē nozīmīga ir atbildība par sevi un visu sabiedrību kopumā. Atbildība ir brīvības izpausmes regulējoša forma. Atbildība, kā arī iekšējās brīvības faktors ir priekšnoteikumi brīvas gribas izpausmei.
3. Analizējot brīvības jēdzienu, var izšķirt ārējo un iekšējo brīvību. Viens no nozīmīgākajiem ārējās brīvības veicinošiem faktoriem ir finansiālie resursi. Savukārt personības attīstībai vitāli nepieciešamā iekšēja brīvība, veido cilvēka izpratni par morāli un ētiku. Un tieši tādējādi cilvēks var īstenot brīvību, nosakot savu dzīves virzienu, brīvi pieņemot lēmumus un respektējot citu cilvēku brīvību, t.i. visas sabiedrības intereses.
4. Ikvienam cilvēkam ir tiesības uz daudzveidīgām brīvības izpausmēm: domu, pārliecības un ticības brīvību, vārda brīvību, uzskatu brīvību un tiesības saņemt un izplatīt informāciju, pulcēšanās un biedrošanās brīvību, taču nozīmīgi ir respektēt citu cilvēku intereses un būt atbildīgam par savu rīcību. Ļoti nozīmīga mūsdienās ir arī brīva piekļuve informācijas videi, kas ir būtisks priekšnosacījums uz zināšanām balstītas sabiedrības veidošanās procesā. Ikvienu sabiedrības pārstāvja tiesību ievērošana, saglabājot individuālās atšķirības un pārliecību, ir nozīmīga demokrātijas īstenošanā, taču svarīgi ir, realizējot savas brīvības, atzīt citu cilvēku brīvību.
5. Vecāku un skolēnu izpratnē par brīvības jēdzienu ir gan kopsakarības, gan atšķirības. Gan vecāki, gan skolēni brīvības jēdzienu asociē ar rīcības brīvību, lēmumu pieņemšanas brīvību un izvēles brīvību. Ir arī vecāki un skolēni, kas ir minējuši, ka brīvība ir viņu vēlmju īstenošana, nerēķinoties ar citiem. Atšķirīgais brīvības jēdziena definēšanā ir, ka skolēni ir minējuši daudzveidīgākas brīvības izpausmes formas (sevis izzināšanas brīvību, viedokļa paušanas brīvību, pulcēšanās brīvību, informācijas pieejamības brīvību, sajūtu brīvību), savukārt vecāki ir snieguši vispārīgāku brīvības jēdziena definējumu, piemēram, neatkarību no likumiem (izņemot ētikas un morāles normas). Brīvība ir neatņemama dzīves sastāvdaļa ikvienu cilvēka dzīvē un tā ir nosacījums demokrātiskas sabiedrības veidošanās procesā.

6. Pētījuma praktiskajā daļā ir apstiprinājies teorētisko izziņas avotu analīzē gūtais secinājums, ka cilvēka brīvība ir iespējama tikai un vienīgi respektējot citu cilvēku brīvību un, uzsverot nepieciešamību būt atbildīgam gan par sevi, gan visu sabiedrību kopumā.
7. Skolēnu un vecāku pašvērtējums brīvības realizācijas iespējām ir atšķirīgs, kaut arī atšķirības ir nelielas. Tās ietekmē gan atšķirīgā dzīves pieredze, gan skolēnu atkarība no vecāku atbalsta, kā arī citi faktori. Ir jāatzīst, ka gan vecāku, gan skolēnu pašvērtējums savām brīvības realizācijas iespējām ir augsts: vecāku vidējais novērtējums ir "8,45" un skolēniem "8,03"(skalā no 1-10). Arī brīvas gribas izpausmes nozīmīgumam gan vecāki, gan skolēni ir snieguši ļoti augstu novērtējumu, taču vecāku novērtējums ir nedaudz augstāks. Vecāki ir arī atzinuši nedaudz mazāku brīvības trūkumu savā dzīvē, nekā skolēni.
8. Ievērojamas viedokļa atšķirības vecāku un skolēnu atbildēs tika atklātas fokusgrupu diskusijas trešajā jautājumā, jo vecāki uzskata, ka viņu bērnu brīvība būtu jāierobežo, uzsverot pienākumu un atbildības nozīmīgumu, savukārt bērni aktualizēja nepieciešamību tieši no vecāku puses sniegt viņiem lielākas iespējas brīvības izpausmēm un neierobežot viņus, jo tādējādi viņi mācās pielāgoties, kas, viņuprāt, ir vērtējams negatīvi. Var secināt, ka vecāki ir vairāk akcentējuši atbildības, bet skolēni-brīvības faktoru.

Priekšlikumi

1. Izvērtējot pētījuma gaitā iegūto secinājumu, ka cilvēka brīvība ir iespējama tikai un vienīgi respektējot citu cilvēku brīvību, ir nozīmīgi veidot skolēnu izpratni par individuālās brīvības īstenošanas iespējām jau skolas laikā. Piemēram, klases stundu ietvaros iepazīstinot skolēnus ar Vispārējo cilvēktiesību deklarāciju.
2. Būtu nepieciešams organizēt vecāku un skolēnu diskusijas par brīvības un atbildības jēdzieniem, izpausmēm un kopsakarībām.

Izmantotās literatūras un informācijas avotu saraksts

1. Birkerts, P. (1923) *Pedagoģiskā psiholoģija*. Jelgava: L.Neimaņa izd., 145 lpp.
2. Bookchin, M. (1982) *The ecology of freedom*. Cheshire Books: Palo Alto, e-ISBN 0-917352-09-2, 385 pp.
3. Edwards, J. (2007) *Freedom of the Will*. www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/edwards1754.pdf (Skatīts 13.10.2016)
4. Eiropas Cilvēktiesību Konvencija. http://www.echr.coe.int/documents/convention_lav.pdf (Skatīts 20.12.2016)
5. Fern, E. F. (2001) *Advanced Focus Group Research*. Thousand Oaks, Calif: Sage, ISBN 0-7619-1248-7, 85 pp.
6. Fisher, M. (2005) *Free Will: Critical Concepts in Philosophy*. New-York: Routled, ISBN 0-415-32727-X, 363 pp. (Skatīts 15.12.2016)
7. Freedom house (2016) *FREEDOM IN THE WORLD 2016*, 28 pp, https://freedomhouse.org/sites/default/files/FH_FITW_Report_2016.pdf (Skatīts 04.01.2017).
8. Geske, A., Grīnfelds, A. (2006) *Izglītības pētniecība: mācību grāmata augstskolu izglītības un pedagoģijas profesionālo un akadēmisko studiju programmu studentiem*. Rīga, LU Akadēmiskais apgāds, ISBN 9984802035, 261 lpp.
9. Latviešu vārdnīca. <https://lv.oxforddictionaries.com/skaidrojums/griba> (Skatīts 24.11.2016)
10. Latviešu vārdnīca. <https://lv.oxforddictionaries.com/skaidrojums/briviba> (Skatīts 24.11.2016.).
11. Mill, J.,S. (2008) *Liberty* http://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/mill1859_1.pdf (Skatīts 28.11.2016.).
12. O`Connor, T. (2005) *Free Will: Concepts and Challenges*. in Fisher, M. *Free Will: Critical Concepts in Philosophy*, New:York, Routledge., ISBN 0-415-32727-X , 389 pp.
13. Pink, T (1996) *The Psychology of Freedom*. Cambridge University Press 296 pages ISBN-10: 0521555043, 296pp
14. Rutter, M., Rutter, M. (1993) *Developing Minds*. Penguin books, London, ISBN 978-0465010370, 416 pp.
15. Skinner, B.,F. (1976) *Beyond Freedom and Dignity*. A Pelican books, Great Britain. 219 pp, <https://selfdefinition.org/psychology/BF-Skinner-Beyond-Freedom-&-Dignity-1971.pdf> (skatīts 11.01.2017.).

16. Stafecka, L. (2010) *Mēs demokrātijā*. Sabiedrība par atklātību – „Delna” http://delna.lv/wp-content/uploads/old_files/mes-demokratija.pdf (Skatīts 28.12.2016.).
17. Steiner, R. (1918) *The philosophy of freedom*, 142 pp, http://www.markfoster.net/rn/Rudolph_Steiner-The-Philosophy-of-Freedom.pdf (Skatīts 06.01.2016).
18. Veide, M. (1998) *Garīgās brīvības veidošanās pusaudžiem skolās*. Rīga: Latvijas Universitāte, http://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/31388/Veide_M_Garigas_brivibas_veidosanas_1998.pdf?sequence=1, 132 lpp, (Skatīts 21.10.2016).
19. Vigotskis, L. (2002) *Domāšana un runa*. tulk. M. Freija. Madona: EVE, ISBN 9984716082, 391 lpp.
20. Vispārējā cilvēktiesību deklarācija. http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/lat.pdf (Skatīts 22.11.2016).
21. Тутушкина, М. (2001) *Практическая психология. Психология личной и быденной жизни*. Санкт-Петербург: Дидактика Плюс., ISBN 5-89239-014-4, 182-218 стр.
22. UNESCO. (2005). *Towards Knowledge Societies*. Paris. <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001418/141843e.pdf> (Skatīts 24.11.2016).
23. UNESCO statūti. http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=15244&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (Skatīts 21.12.2016).

PIELIKUMI

Sveiki! Esmu Oskara Kalpaka Liepājas 15.vidusskolas 11.kl.skolniece Endija Šmite.

Veicu zinātniski pētniecisko darbu psiholoģijā par tēmu "Oskara Kalpaka Liepājas 15.vidusskolas 10.-12.klašu skolēnu un viņu vecāku brīvības jēdziena izpratnes atšķirības."

Ļoti lūdzu Jūsu atbalstu pētījuma datu savākšanai.

Jūs esat *skolēns* vai *vecāks* (lūdzu pasvītrojiet atbilstošo).

Jūsu dzimums ir *vīr./siev.* (lūdzu apvelciet atbilstošo).

1. *Lūdzu definējiet, ko Jūsprāt, ietver sevī brīvības jēdziens .*

Lūdzu novērtējiet no 0-10, cik lielā mērā Jūs piekrītat šiem apgalvojumiem: 0 - (pilnībā nepiekrītu) un 10 – (pilnībā piekrītu)

2.*Es pats nosaku savu dzīves virzienu. 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10*

3.*Es brīvi un patstāvīgi pieņemu lēmumus savā dzīvē. 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10*

4.*Man ir izvēles brīvība visās dzīves jomās. 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10*

5.*Man ir rīcības brīvība visās dzīves jomās. 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10*

6.*Man ir iespēja brīvi izvēlēties sava brīvā laika pavadīšanas veidu. 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10*

7.*Man ir iespēja brīvi izvēlēties reliģisko piederību. 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10*

8.*Man ir iespēja brīvi izvēlēties izglītību (darbu). 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10*

9.*Man ir mērķu sasniegšanas brīvība. 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10*

10.*Man ir vārda brīvība. 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10*

11.*Man ir iespēja brīvi pārvietoties. 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10*

12.*Man ir brīva izvēle veicot pirkumus. 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10*

13.*Man ir informācijas pieejamības brīvība. 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10*

14.*Man ir brīva izvēle, kurai politiskajai partijai piederēt vai nepiederēt. 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10*

Lūdzu novērtē brīvības nozīmīgumu savā dzīvē punktu skalā no "0"(tā nav nozīmīga) līdz "10"(tā ir ļoti nozīmīga)

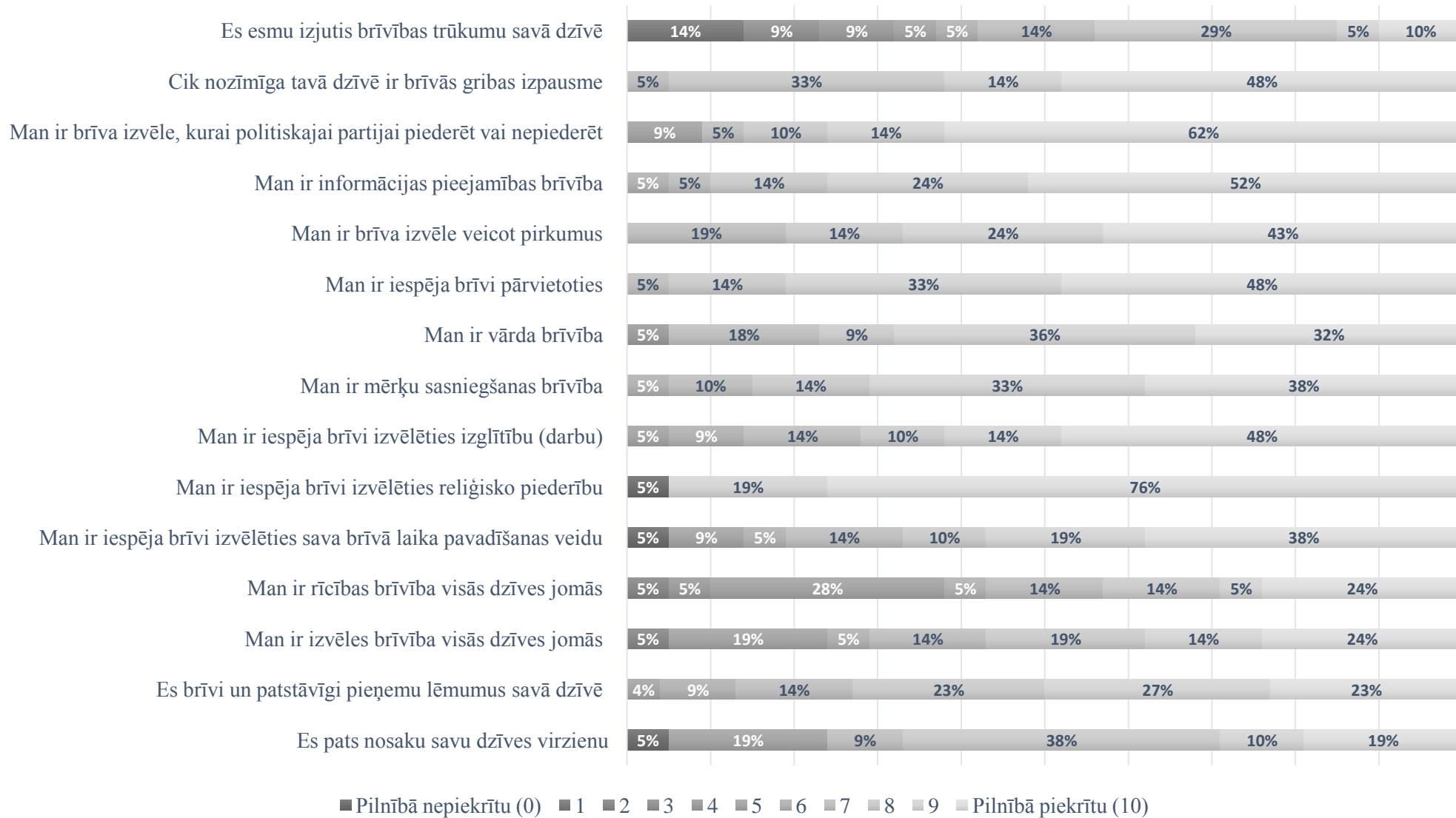
15.*Cik nozīmīga tavā dzīvē ir brīvās gribas izpausme. 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10*

Lūdzu novērtē brīvības trūkumu savā dzīvē punktu skalā no "0" (manā dzīvē ievērojami trūkst brīvības realizēšanas iespējas) līdz "10"(es savā dzīvē varu realizēt visas brīvības iespējas)

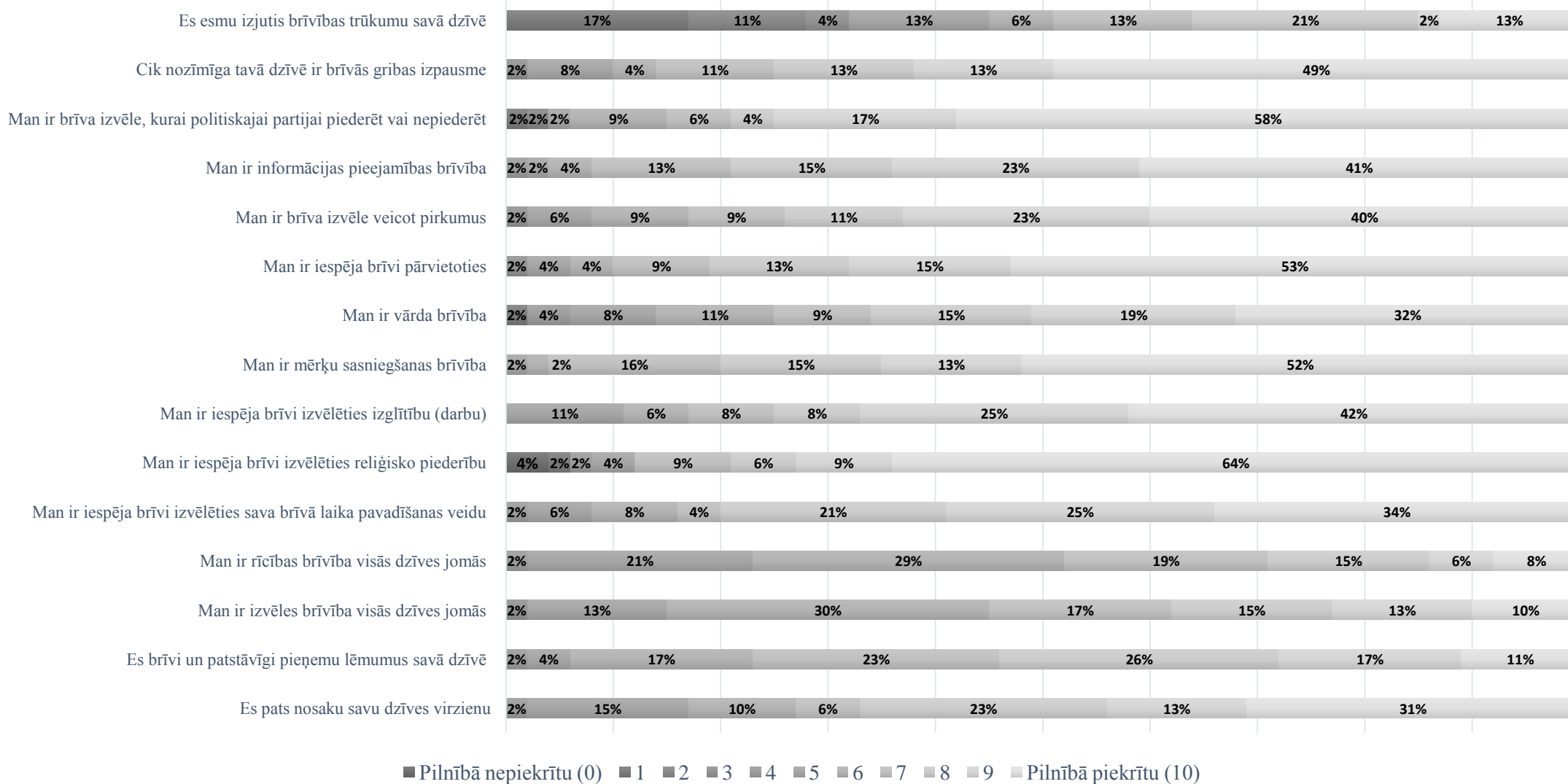
16.*Es esmu izjutis brīvības trūkumu savā dzīvē. 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10*

Paldies par atvēlēto laiku!

Vecāku apgalvojumi (n=22)

Skolēnu apgalvojumi (n=47)

3.pielikums. Vecāku un skolēnu brīvības iespēju realizēšanas atšķirības.

5.tabula. Vecāku un skolēnu brīvības iespēju realizēšanas atšķirības

Apgalvojums	Vecāki (vidējais apgalvojuma novērtējums)	Skolēni (vidējais apgalvojuma novērtējums)	Piezīmes
1. Es pats nosaku savu dzīves virzienu	7,42	5,42	Visvairāk (38%) vecāku ir novērtējuši ar vērtējumu "8" viszemāko novērtējumu (5%) vecāku – "0"; 31% skolēnu- "10" un viszemāko novērtējumu (2%) skolēnu, snieguši vērtējumu- "4".
2. Es brīvi un patstāvīgi pieņemu lēmumus savā dzīvē	8,25	7,62	Visvairāk (27%) vecāku ir novērtējuši ar vērtējumu "9", viszemāko novērtējumu (4%) vecāku – "4"; (26%) skolēnu- "8" un viszemāko novērtējumu (2%) skolēnu, snieguši vērtējumu- "4".
3. Man ir izvēles brīvība visās dzīves jomās	7,51	6,47	Visvairāk (24%) vecāku ir novērtējuši ar vērtējumu "10", viszemāko novērtējumu (5%) vecāku – "2"; (30%) skolēnu- "6" un viszemāko novērtējumu (2%) skolēnu, snieguši vērtējumu- "3".
4. Man ir rīcības brīvība visās dzīves jomās	6,95	7,61	Visvairāk (28%) vecāku ir novērtējuši ar vērtējumu "5", viszemāko novērtējumu (5%) vecāku – "2"; (29%) skolēnu - "6" un viszemāko novērtējumu (2%) skolēnu, snieguši vērtējumu- "4".
5. Man ir iespēja brīvi izvēlēties sava brīvā laika pavadīšanas veidu.	8,04	8,47	Visvairāk (38%) vecāku ir novērtējuši ar vērtējumu "10", viszemāko novērtējumu (5%) vecāku – "0"; (34%) skolēnu- "10" un viszemāko novērtējumu (2%) skolēnu, snieguši vērtējumu- "4".
6. Man ir iespēja brīvi izvēlēties reliģisko piederību	9,31	8,62	Visvairāk (76%) vecāku ir novērtējuši ar vērtējumu- "10", viszemāko novērtējumu (5%) vecāku – "0"; (64%) skolēnu "10" un viszemāko novērtējumu (4%) skolēnu, snieguši vērtējumu- "0".
7. Man ir iespēja brīvi izvēlēties izglītību (darbu)	8,63	8,56	Visvairāk (48%) vecāku ir novērtējuši ar vērtējumu- "10", viszemāko novērtējumu (5%) vecāku – "5"; 42% skolēnu - "10" un viszemāko novērtējumu (11%) skolēnu, snieguši vērtējumu- "5".
8. Man ir mērķu sasniegšanas brīvība	8,89	8,91	Visvairāk (38%) vecāku ir novērtējuši ar vērtējumu- "10", viszemāko novērtējumu (5%) vecāku – "6"; 52% skolēnu- "10" un viszemāko novērtējumu (2%) skolēnu, snieguši vērtējumu- "5".
9. Man ir vārda brīvība	8,62	7,98	Visvairāk (36%) vecāku ir novērtējuši ar vērtējumu - "9", viszemāko novērtējumu (5%) vecāku – "4"; (32%) skolēnu - "10" un viszemāko novērtējumu (2%) skolēnu, snieguši vērtējumu- "1".

10. Man ir iespēja brīvi pārvietoties	9,24	8,82	Visvairāk (48%) vecāku ir novērtējuši ar vērtējumu - "10", viszemāko novērtējumu (5%) vecāku – "7"; (53%) skolēnu - "10" un viszemāko novērtējumu (2%) skolēnu, snieguši vērtējumu- "3".
11. Man ir brīva izvēle veicot pirkumus	8,91	8,48	Visvairāk (43%) vecāku ir novērtējuši ar vērtējumu- "10", viszemāko novērtējumu (19%) vecāku – "7"; 40% skolēnu- "10" un viszemāko novērtējumu 2% skolēnu, snieguši vērtējumu- "3".
12. Man ir informācijas pieejamības brīvība	9,13	8,70	Visvairāk (52%) vecāku ir novērtējuši ar vērtējumu- "10", viszemāko novērtējumu (5%) vecāku – "6"; 41% skolēnu- "10" un viszemāko novērtējumu 2% skolēnu, snieguši vērtējumu- "4".
13. Man ir brīva izvēle, kurai politiskajai partijai piederēt vai nepiederēt.	9,06	8,77	Visvairāk (62%) vecāku ir novērtējuši ar vērtējumu- "10", viszemāko novērtējumu (9%) vecāku – "5"; 48% skolēnu- "10" un viszemāko novērtējumu 2% skolēnu, snieguši vērtējumu- "1".
Vidējais vērtējums	8,45	8,03	

<https://www.youtube.com/watch?v=n0NK5uTmt2Y>

Apliecinājums

Es, Endija Šmite, ar savu parakstu apliecinu, ka
(vārds, uzvārds)

zinātniski pētnieciskais darbs

Oskara Kalpaka Liepājas 15. vidusskolas
10. - 12. klašu skolēnu un viņu
vecāku izpratnes par bērnības jēdzumu un būtību
ir izstrādāts patstāvīgi, nav bijis publicēts pilnā apjomā. *izpaušmju atziņības*

Darba autors (-e) / Endija Šmite
paraksts vārds, uzvārds

Darba vadītājs (-a) / MAIJA ROČĀNE
paraksts vārds, uzvārds

Datums: 10.02.2017.